

Kenéz Péter *Bármicvó Székesfehérváron*

A történelem számos korszakában volt nehez, vagy akár életveszélyes zsidónak lenni. Kenéz Péter is rosszkor, rossz helyen született. Gyermekkorában előbb a háború borzalmaival és édesapja elvesztésével, majd néhány évvel később polgári származása és környezete révén a szocialista rendszer zaklatásait kellett elszenvednie, míg végül az Egyesült Államokba emigrált. A félelem válfajai című önéletrajzában erről az időszakról mesél hol a kisé koravén gyermek-kivakaszt, hol az emlékező felnőtt szemével láttatva az eseményeket. A történetből a család tipikus, a korszakra jellemző sorsa mellett megismerjük a korszak zsidóságának életét, örömeit és szorongásait.

Kenéz Péter ma a University of California történelem-professzora, hét könyve jelent meg nyomtatásban:

Civil War in South Russia, 1918. (UC Press, 1971)

Civil War in South Russia, 1919–1920, (UC Press, 1976)

The Birth of the Propaganda State, Soviet methods of Mass Mobilization. (Cambridge, 1985)

Cinema and Soviet Society, 1917–1953, (Cambridge, 1992)

Varieties of Fear, (American University Press, 1995)

A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. (Cambridge, 1999)

Bolshevik Culture (Indiana, 1985), Abbott Gleason és Richard Stites társszerkesztőjeként.

Első látásra megutáltam Székesfehérvárt. Hogy is ne utáltam volna? Bonyolult lelkű tízéves voltam 1946 júliusában, pontosabban kilencéves és három hónapos, de tízévesnek tartottam magam, mivel már a tizedikbe jártam. Nagyvárosi, budapesti fiú lévén mit is nyújthatott volna nekem ez a negyvenezer lakosú vidéki városka? A legrosszabb az egészben mégis az volt, hogy azért költöztünk ide, mert anyám újra férjhez készült menni. A németek 1944. március 19-én elfoglalták az országot, és apámat mindjárt másnap elhurcolták egy villamosról Budapest határában. Ezt onnan tudom, hogy még sikerült üzennie nekünk, mielőtt Auschwitzba vitték volna. Azt is tudom, hogyan halt meg. Egészen 1944 novemberéig életben tudott maradni, amikor felszámolták a táborot, de végül 1945 januárjában egy erőltetett menet során agyonlőtték. Egy hazatérő barátja számolt be nekünk halála körülményeiről, de a szerencsétlen maga is olyan rossz állapotban volt, hogy 1945 nyarán, néhány héttel a hazatérése után meghalt.

Tudtam tehát, hogy apámat soha többé nem fogom látni, de nem igazán hittem el. Gyakran lehetett olyasmit hallani, hogy holtnak vélt emberek visszatértek. Úgy éreztem, hogy az én apámmal is így lesz, hisz

utolsó üzenetében, melyet még Magyarországról küldött, ez állt: ne aggódjatok, még a halálból is visszajövök. Ahogy egyre inkább kezdtem különálló személyiségnek tekinteni magamat, úgy nőtt apám mind nagyobbá a képzeletemben. Kisgyermekként ugyanúgy szerettem őt, ahogy a többi gyerek is szereti az apját. Büszke voltam rá, és mindig tudtam, hogy mások szeretik és tisztelik. Szinte nevetséges módon utánoztam őt mindenben. Éreztem, hogy a rokonságunk bizonyos rangot kölcsönöz nekem a világ szemében.

Mostanra azonban minden megváltozott. Apám kezdett fogalommal válni. Ha úgy éreztem, nem értenek meg engem, ami bizony gyakran előfordult, azt mondtam magamnak: apa biztosan értené. Ha úgy véltem, hogy anyám igazságtalanul büntetett meg valamiért, márpedig általában úgy véltem, azt kívántam: bárcsak ott lenne az apám. Amikor láttam, hogy anyámat háttérbe szorítja nála életvidámabb, energikusabb és intelligensebb nővére, Mancsi, és szinte mindig ő hozza meg helyettünk a fontos döntéseket, anyám helyett is szégyelltem magam. Ilyenkor arra gondoltam, hogy ha apám is itt lenne, másképp mennének a dolgok. A védelmére vágytam. Anyám is erősítette a rögeszmémet. Vallássá fejleszt

tette a férje emlékét, és úgy beszélt róla, mint egy szentről. A születésnapján, 1946. február 3-án mindketten böjtöltünk.

Anyám gyakran beszélt róla. Kedves, tapintatos, intelligens és főként köztiszteletben és -szeretben álló embernek írta le. Figyelmesen hallgattam. Amikor apámat dicsérte, úgy éreztem, engem dicsér, hisz hányszor mondta, hogy a kiköpött mása vagyok! Sem akkor, sem később nem akadt semmi, ami ellentmondott volna ennek a képnek. Ha az anyám lett volna az egyetlen, aki így beszél róla, idősebb koromban nem hittem volna neki fenntartás nélkül, de mindenki, még Mancsi is, akit nagyon tiszteltem, rendkívüli embernek tartotta apámat. Úgy éreztem, Mancsi nem is annyira azért szeret engem, mert az anyám a húga, hanem inkább az apám miatt.

A baj csak az volt, hogy ennek a tisztességes, jó embernek a képe fokozatosan elszakadt a fizikai valóságtól az elmémben. Nem maradtak élő rokonai, sem egy unokaöcs, sem egy nagybácsi vagy unokatestvér. Mindet megölték. Talán ha Imre bátyja, akivel sokban hasonlítottak egymásra, túléli a háborút, képes lettem volna egy létező személyhez kapcsolni apám jó tulajdonságait, így azonban eszmévé magasztosult. Meggyőződésemmé vált, hogy minden, ami jó és sikeres bennem, az tőle származik. Amikor kudarcot vallottam, tudtam, hogy ha apám élne, és velem lenne, segítene volna, megvédene volna engem. Gyenge voltam és rossz mozgású, de ha apám nem halt volna meg, hozzá hasonlóan belőlem is jó sportoló vált volna. Később kétségbeesetten igyekeztem kideríteni valamit apám családjáról, de nem jártam sikerrel. Szinte semmit sem tudtam meg a nagyapámról. Vajon milyen ember lehetett? Gyanítom, hogy azért éreztem magam olyan fájdalmasan egyedül, mert megfosztottak a családi háttértől.

Mivel anyám így bálványozta apám emlékét, kellemetlen meglepetés volt számomra, hogy alig egy évvel azután, hogy értesültünk a haláláról, elkezdett más férfikkal randevúzni. Nagyon keveset tudtam ezekről az emberekről. Nem hozta őket haza, és nem mesélt róluk nekem. Csak harmincöt éves volt, még mindig mutatós, kissé telt és természetlőtlen fogva kacér. Azt hiszem, éppen azért akart még egyszer férjhez menni, mert az előző házassága jól sikerült.

Csak az egyik férfival találkoztam, később ő lett a mostohaapám. 1946 májusának végén történt. Egyedül csavarogtam az utcán, és későn értem haza az iskolából. Arra számítottam, hogy anyám megszid, de nem is volt otthon. Megvacsoráztam, egy kicsit

beszélgettem a nagyanyámmal, és már eléggé elálmósodtam, amikor 8 óra körül anyám egy meglehetősen jóképű, széles mellkasú, ezüstös hajú férfival állított be. A feje tojásra hasonlított, alul szélesebb volt, mint felül. Fáradt voltam, nem érdekelt különösebben az illető, és egyáltalán nem viselkedtem vele barátságosan. Anyám „Dezső bácsi”-ként mutatta be. Rájöttem, hogy beszélgetni szeretne velem, de én nem vonzódtam hozzá.

A Dezsővel való találkozás nem tett rám különösebben mély benyomást, de nagyon hamar rá kellett jönnöm, hogy még fontos szeretet fog játszani az életemben. Anyám később elmesélte minden romantikát nélkülöző találkozásukat. Dezső, aki akkoriban negyvenhat éves volt, Székesfehérváron élt. A feleségét megölték a náciak. Újból meg akart nőszülni, és olyan asszonyt keresett, akinek van már egy kisfia vagy kislánya. A munkaszolgálat idején megfogadta, hogy ha életben marad, segít felnevelni egy zsidó gyermeket. Szerette a kicsiket, de túl öregnek érezte magát ahhoz, hogy saját gyereke legyen. Élt egy öccse Budapesten, és kifejezetten azért jött a városba, hogy feleséget találjon. A sógornője ismerte anyám egyik barátját, és ez az asszony hozta össze őket. Az anyám, akinek az üzlete gyakorlatilag nem termelt profitot, úgy jutott egy kis keresetkiegészítéshez, hogy fűzött és melltartót varrt az ismerőseinek. Ez a bizonyos barátnő, akit szintén Mancinak hívtak, azzal az ürüggyel állított be, hogy fűzött akar venni, és Dezsőt is magával hozta. Én akkor nem voltam otthon, az anyám mesélte el nekem a történetet.

Dezső alaposan megnézte magának. Amíg anyám és Mancsi megvitatta a fűzőkészítés csínját-bínját, Dezső nagyanyámhoz fordult, aki szintén a szobában volt, és egy furu kérdést tett fel neki:

– Milyen asszony a lánya?

Mit mondhat erre egy anya? Nyilván dicsérte a lánya erkölcsös életmódját, megbízhatóságát és háziasszonyi tehetségét.

– Eljönne velem délután sétálni a városba? – kérdezte Dezső az anyámtól.

Ő egy pillanatig sem habozott, örömmel elfogadta az ajánlatot. Miközben az Andrassy úton sétáltak, Dezső elárulta, hogy az anyagi helyzete jó, több háza és üzlete is van Székesfehérváron. Azt mondta anyámnak, találkozni akar a fiával, és utána kész házassági ajánlatot tenni.

Anyám megdöbben, de tetszett is neki Dezső háztározottsága. Íme egy férfi, aki tudja, mit akar. Rá-

adásul egyáltalán nem is csúnya, és ha igazat mondott, gazdag is.

– Jobban meg kéne ismernünk egymást – mondta, de közben olyan kedvesen mosolygott, hogy a kérő láthatta, nem utasítja el őt. Dezső tudtán kívül nagyon jó taktikát választott. Ha szerelemmel vagy udvarlással próbálkozik, elriasztotta volna anyámat. Ő úgy érezte, hogy ha olyan emberhez megy hozzá, akit nem szeret, nem árulja el apám emlékét. Ezek után jött fel Dezső szemügyre venni engem. Valószínűleg javított az eredményen, hogy álmos voltam. Ha frissebb vagyok, és jobban értem, mi folyik körülöttem, többet tehettem volna az esküvő megakadályozásáért, mert természetesen elleneztem a dolgot. Minden kilencéves fiú féltékeny az anyjára. Hogy foglalhatná el ez a vidéki bugris az apám helyét? Hogy is gondolhat rá egyáltalán anyám, hogy mást keressen helyette?

Másnap komolyan elbeszélgettünk egymással. Anyám azt mondta, ő csak miattam akar férjhez menni.

– Apára van szükséged. Kell valaki, aki gondoskodik rólad.

Hízelt nekem, hogy megbeszéli velem ezeket a dolgokat, és nagyon igyekeztem megfontoltan válaszolni. Szerettem volna meggyőzőnek tűnni.

– Talán apa hazajön még.

– Nem, apa nem jön haza.

A szeme könnyes volt.

Két héttel később anyám elutazott Mancival Székesfehérvárra, hogy utánanézzene Dezsőnek. Látni akarták a házát és a vállalkozásait. Úgy tűnik, elégedettek voltak a látottakkal. Manci jelentős sikerrel igyekezett rábeszélni a húgát, hogy fogadja el az ajánlatot. Szerintem ő maga nem kedvelte különösebben Dezsőt, nem volt az esete. Nemcsak hogy feleségül nem ment volna hozzá, de még sétálni sem lett volna hajlandó vele. A kifinomult úriembereket kedvelte, akik jól mutatnak a társaságban, tudják, milyen klasszikus zenemű megy a rádióban, és színdarabokról meg könyvekről tudnak beszélgetni. Dezső egyáltalán nem ez a típus volt. Persze ő nem is kérte volna meg Manci kezét, elég félelmetesnek találta anyám nővérét.

Manci azt mondta anyámnak, hogy Dezső jó embernek látszik, és különben is lehet, hogy ez az utolsó esélye, hiszen túl sok a nő és kevés a férfi. Akár tudatosan, akár csak tudat alatt, Manci biztosan örült, hogy valaki más vállalja a felelősséget a húgáért. Anyám, akinek nem volt saját otthona, és nem sze-

retett Mancitól függeni, annak örült, hogy kiutat talál a kellemetlen helyzetből. Tetszett neki a gondolat, hogy ismét egy háztartás feje lehet. Az esküvőt augusztus 5-re tűzték ki.

Dezső egy keskeny, macskaköves utcácskában, az Ősz utcában, a város nem túl elegáns részén lakott. Errefelé a házak mind földszintesek, öregek és kopottasak voltak. Az Ősz utca és a forgalmas Rákóczi út sarkától számítva a harmadik ház volt a miénk. Az utcácska vége kiszélesedett, és a házunk előtt egy kis háromszög alakú teret képzett. A téren lévő kis park teljesen elhanyagolt állapotban volt. Fiúk fociztak a gyomok között, ahogy én is gyakran tettem aztán az elkövetkező években. A mi utcánkban alig volt forgalom, csak néha haladt el arra egy-egy lovas kocsi. Az autók és a teherautók érdekes ritkaságnak számítottak. Szemközt egy kocsi volt, ahová – mint később kiderítettem – főként szegény, rossz szagú parasztok jártak barackpálinkát inni.

Akkoriban nem tudtam még, és senki nem is mondta nekem, mivel senkit nem érdekelt az ilyesmi, de Dezső házának utcai fala valamikor a régi városfal része volt. Ez a szobányi vastagságú fal már legalább ötszáz éves lehetett. Pergett róla a vakolat, és a háború is rajta hagyta a nyomait, de én ezt észre sem vettem, hisz akkoriban minden ház így nézett ki. A mi házunk, bár csak földszintes, de azért elég nagy volt. Egy hatalmas kapun át lehetett belépni, melyen volt egy kisebb ajtó. A kitért kapun át akár egy hintó is be tudott volna jönni, de az ott töltött négy év alatt soha nem láttam nyitva. Miután az ember keresztülment egy sötét folyosón, a belső udvarban találta magát. Ebben az elhanyagolt udvarban meggy-, szilva- és barackfák álltak, meg egy diófa, amely később, miután megtanultam fölmászni rá, a kedvencem lett. Sima, világosszürke kérge volt és alacsonyra nyúló ágai, melyek szinte lérták alkottak. Gyakran felmásztam rá a házunk tetejével egy magasságba, és ott olvastam. Gyerekként gyakran olvastam gumimemberhez illő pózokba csavarodva.

Négy lakás nézett az udvarra. Dezső a hátsóban lakott, ez esett a legtávolabb az utcától.

A lakásunk két szobából, egy nagyobbacska konyhából és egy fürdőszobából állt. Első éjszaka, még az esküvő előtt, anyám és én aludtunk az egyik szobában, Dezső a másikban. Lefekvés előtt anyám elmondta nekem, mennyire irtózik a dohos, sötét, öreg bútoroktól és a vastag függönyöktől, melyek nem engedik át a napfényt. Gondolatban már berendezte

a házat a saját bútoraival. Tudtam, hogy ez azt jelenti, még sokáig Székesfehérváron fogok élni.

Másnap, egy verőfényes vasárnap reggelen sétáltunk egyet a városban. Mindent hamar meg lehetett nézni. A városközpont felé menet elhaladtunk a római és középkori romok mellett. Székesfehérvárt nagyon megviselte a háború. Fontos vasúti csomópont lévén, a németek és magyar szövetségeseik elszántan harcoltak érte, többször is gazdát cserélt. Az újjáépítés épp csak hogy megkezdődött, az üres telkeket benötte a gyom. A főteret, ahol a püspöki palota valaha elegáns, XVIII. századi, klasszicista, sárga épülete állt, kedvesen „köpködő tér”-nek hívták, mert általában itt gyűltek össze a szovjet katonák, akik szerettek tökmagot eszegetni, és szétköpködni a héjat. A legtöbb magyar, még egyik-másik kommunista is megvetéssel szemlélte az oroszokat.

Kevés kétszintes ház volt a városban: a tisztikaszinó, két szálloda, néhány iskola és persze a püspöki palota. A „belváros” mindössze két utcából állt. A főutcán, melyet találóan Fő utcának hívtak, vasárnap reggelente a legjobb ruhájában ott korzózott Székesfehérvár apraja-nagyja. Mindenki fel-alá sétáfkált a püspöki palota és a város legjobb szállodája közt, mely a főutca végén, a park mellett állt. Mindenki ismert mindenkit, ezért Dezső egyfolytában a kalapját emelgette. Úgy láttam, hogy az emberek megbámulnak, és nagyon kényelmetlenül éreztem magam. Ez a fel-alá sétáló nézelődés és magamutogatás teljesen abszurdnak tűnt a számomra. Utáltam az egészszet. Budapesten nem fordulhatna elő ilyesmi.

Anyám elment Dezsővel Pesterzsébetre a bútorainkért. Bár a távolság mindössze 67 km, 1946-ban a költözés két napig tartott. Dezső két szekeret bérelt a holminknak. Már sötét volt, mire másnap este visszaértek. Anyám fáradt volt és főként nagyon feldúlt: az egyik kedvenc vázája összetört. Megvizsgált, hogy látom a régi bútorainkat, a könyveinket, a korábban szüleim ágya fölött függő aktot, melyet Imre nagybátyám festett. Ezek a tárgyak a barátaim voltak, enyhítették a magányomat. Talán folytathatom a régi életemet. Eleinte a bútoraink furcsán hatottak ezen az idegen helyen, de hamarosan mind-egyik darab úgy megtalálta a helyét, mintha mindig is ott lett volna.

Engem nem vittek el az esküvőre, akkoriban a gyerekek nem vettek részt a szüleik menyegzőjén. Úgy tudom, nagyon egyszerű szertartás volt, csak néhány percig tartott. A hivatásos fényképész által

készített családi fotón viszont én is rajta vagyok. Anyám vidáman mosolyog, meglepően fiatalnak látszik. Dezső mosolya fájdalmas. Nem hiszem, hogy ez a boldogtalanság jele lett volna, egyszerűen csak így mosolygott. Én komor vagyok. A hajam nagyon rövid. Dezső le akarta borotváltatni a fejem, mert szerinte egészséges dolog kopaszon járni nyáron, ez erősítené a hajamat, és később nem kopaszodnék meg. Mint mondta, a gyökereknek levegőre van szükségük, és gyerekkorában az ő fejét is borotválták. Anyám hallani sem akart a dologról. Úgy gondolta, és persze én is egyetértettem vele, hogy a parasztok a hajtettek miatt borotválják a fejüket. Rövid frizurám lett a kompromisszum.

Az esküvő utáni éjszaka volt a legrosszabb, amikor először aludtam egyedül az idegen szobában. Az ajtó csukva, az ember egyedül van, és úgy érzi, mostantól mindig így lesz majd. Akkoriban azt hittem, hogy Budapest a világ közepe. Ott az a sok ember, a mozik, a kirakatok kék és vörös fényei, az autók, nem akartam otthagyni a barátaimat, Robi unokabátyámat, aki szinte a testvérem volt, az iskolámat. Nem kellett nekem semmi, amit a vidék adni tudott. Utáltam Székesfehérvárt, mindent utáltam benne. Nem szerettem a csöndet. Barátságatlannak tűntek az ottani hangok, a kutyaugatás meg a részlegek dalolása és veszekedése. Álomba sírtam magamat.

A háztartás beindításának első lépéseként cselédet fogadtunk. Anyám egy héten belül talált egy megfelelő asszonyt, Annust, aki végig velünk maradt, míg el nem hagytuk az országot, és az életem szerves részévé vált. Annus akkoriban negyvenhat éves, alacsony, de erős asszony volt. A háború előtt liszteszákókat cipelt egy malomban. Hosszú, már szinte teljesen ős haját csak néhányszor láttam kibontva, mindig kontyban viselte. Nem volt semmiféle magánélete. Élt ugyan valahol egy nővére, de egy homályos családi vita folytán megszakadt köztük a kapcsolat, barátai pedig nem voltak. Soha nem vett ki szabadnapot, mert nem volt hova mennie. Még saját szobája sem volt. A konyhában aludt, egy összecsukszható ágyon, melyet mindig eltüntetett, mire a család reggelente fölkelt. Egyedül evett, általában a konyhában állva. Bár ízlését és származását tekintve sokban hasonlított Dezsőhöz, mégis anyámhoz volt tántoríthatatlanul hűséges. Akkor is csak őt akarta látni a kórházban, amikor megműtötték a golyváját. Az orvosok azt mondták neki, hogy pihenjen néhány hétig, de Annus nem tett eleget az utasításnak. A természet rendje ellen valónak érezte, hogy

anyám főzzön, és ápolja őt. Minden vitában anyám pártjára állt. Amíg kicsi voltam, nagyon jól megvoltunk egymással. Amikor a szüleim nem voltak otthon, és ő vigyázott rám, az egyetlen dologgal kényeztetett, amit adhatott, ennivalóval. Palacsintát sütött nekem, amit imádtam, és engedte, hogy annyit egyek, amennyit csak akarok. Egyszer tizennyolcat ettem, és utána persze rosszul lettem.

Ő vezette a háztartást abban az értelemben, hogy ő döntötte el, mit főz, és mit vásárol. Mindig volt valami dolga. Budapesten még nem mindent lehetett kapni, de mi semmiben sem szenvedtünk hiányt. Annus a napja nagy részét vásárlással és főzéssel töltötte. Nem volt jégszekrényünk, és hiába is vettünk volna egyet, mert nem szállítottak jeget hozzá, így nem volt elég hetente egyszer bevásárolni. A zöldséget és a gyümölcsöt a házunktól meglehetősen távol fekvő, hetente kétszer tartott piacon szereztük be. A kenyeret többé-kevésbé mi magunk süttöttük: Annus készítette el a tésztát, és csütörtökönként elvitte a pékhez, aki betette az egyik kemencéjébe. Felírta a nevünket egy darab papírra, amit azután belesütött a héjba. Délután elvihettük a meleg cipót. A frissen sült köménymagos rozskenyér akkora volt, mint egy biciklikerek, istenien illatozott, és nagyszerű volt az íze. A tej egy tőlünk néhány háznyira lakó paraszttól származott. Dezső azzal a feltétellel vette a tehenet, hogy ez az ember gondozza, de mi is kapunk a tejből meg a tejtermékekből, és az állat levágása után a húsból is. A vegyeskereskedés, ahol a cukrot, a lisztet és az egyéb nyersanyagokat árulták, jó messze volt, a városközpontban, és persze mindent nagy kosarakban, gyalogosan kellett hazacipelni.

Annus jól készítette az egyszerű ételeket, ami nagyon is fontos volt a számunkra, mert az evés az életünk fontos része volt. Nagyon komolyan vettük az ennivalót, és sokat beszéltünk róla. A legfontosabb étkezés az általában két- vagy háromfogásos ebéd volt. Kedden, amikor Annus mosott, nem volt hús, csak valamilyen tészta. Időnként vendégeink érkeztek Budapestről, ilyenkor vasárnap délben tíz-tizenkét ember ült asztalhoz. Még anyám is részt vett az előkészületekben. Mindig szaladgált néhány csirke az udvarban, és libákat is tartottunk a faskamrában. Annus levágott néhány csirkét vagy libát, és mindenki túlságosan sokat evett. Étkezés után pihenés következett, azután egy séta a városban, mivel nemigen volt mit csinálni.

Szerettem, amikor vendégeink jöttek Budapestről. Ilyenkor kevésbé éreztem magam elvágva a világtól.

Este viszont, amikor kikísértük a vendégeket a vasútállomásra, és újra egyedül maradtunk a peronon, nagyon elhagyatott voltam.

Az első székesfehérvári évek folyamán meglehetősen jó kapcsolatot alakítottam ki Dezsővel. Dezső nem volt elmélkedő típus, és soha nem beszélt a múltjáról. Igaz, ami igaz, soha nem is érdeklődtem ez iránt, de valószínűleg éreztem, hogy nem szabad kíváncsiskodnom, mostohaapám csak annyit hajlandó elárulni magáról, amennyit ő akar. Csak keveset tudok a háború előtti életéről, azt is anyám mesélte el később. Egy Székesfehérvárhoz közeli faluban, Enyigén született. Sok testvére volt, de csak egy fivére és egy nővére élte túl a háborút. Kétszer volt már nő. Az első házassága válással végződött, mert rájött, hogy a felesége megcsalja egy ügyvédrel. A második felesége egy rabbi lánya volt, egy gyermekkorától fogva nyomorék asszony, aki mindig bottal járt. Anyám szerint megkeseredett nő volt, aki lenézte a férjét, és nem éltek jól. Volt egy lánya is az első feleségetől, aki pontosan annyi idős lett volna, mint én, de az első két asszonnal együtt őt is Auschwitzba vitték. Furcsa módon soha nem beszélt a halott lányáról, és egy fényképet sem láttam róla. Talán olyan nagyon szerette, hogy fájdalmas volt számára az emlék? Vagy épp ellenkezőleg, hűtlen feleségére emlékeztette őt a kislány? Anyám azt mondta, és szerintem igaza is volt, hogy Dezső számára én a halott gyermeket helyettesítettem, és nagyon szeretett volna az apám lenni. Nem csak az ő hibája volt, hogy végül nem egészen így sikerült.

A háború előtt szerényen éldegélt egy öntözőkannákat és egyéb bádogtárgyakat áruló bolt jövedelméből. Munkaszázadban vészelte át a háborút, és egy fillér nélkül tért vissza Székesfehérvárra, ahol teljesen egyedül találta magát. Ekkor támadt egy zseniálisan egyszerű ötlete: felfogadott néhány kölyköt, és némi aprópénzért összeszedette velük a város utcáin heverő rengeteg használt töltényhüvelyt, amit aztán fémhulladékként értékesített. Hamarosan annyi pénzt gyűjtött össze, hogy egy kis szódavíz-palackozó üzemet nyithatott, embereket fogadhatott a bádogos boltba, és még maradt is neki jócskán. Azok közé az üzletemberek közé tartozott, akik jól feltalálták magukat a háború utáni Magyarországon uralkodó zűrzavarban. Fogalma sem volt a pénzügyi élet bonyodalmairól, és sohasem lett volna belőle sikeres tőzsdecápa, de a maga egyszerű módján ravasz volt, tudott bánni az emberekkel, fáradhatatlanul dolgozott, és nem félt a kockázattól.

Szeretett adni-venni. Kiment a piacra, amit szerdánként és szombatonként tartottak, és üzletelt a parasztokkal. Ilyenkor volt igazán elemében. Télen-nyáron kalappal a fején sétált körbe a piacon, és felmérte a terepet. Nem azt vette, amire szüksége volt, hanem amit olcsónak talált. Alapvetően becsületes ember volt, de az üzleti etikája nem tiltotta, hogy egy kicsit megbirizgálja a lábával a mérleget, amikor vett valamit. Mindig nagy mennyiségben vásárolt. Egyszer 50 kiló sárgabarackkal jött haza. Olcsón vette, de a fele persze nemsokára elrohadt. Vele ellentétben anyám túlzottan óvatos volt. Általában Dezső minden új üzleti vállalkozását ellenezte, a mostohaapám azonban, legalábbis ezekben a dolgokban, sosem hallgatott rá. Egyik-másik ötlete tényleg rosszul sült el. Egyszer vett néhány disznólábat, megfüstölte és felakasztotta őket a padláson. A hús megférgekedett, és ki kellett dobni. Anyám jó ideig nem hagyta, hogy Dezső megfélemedezék erről a balszerencsés esetről.

Nem sokkal a megérkezésünk után Dezső megvett egy szeszgyárat egy Székesfehérvárhoz közeli falucskában. Ez komoly vállalkozás volt, körülbelül tizenöt embert foglalkoztatott. Anyám ellenezte az ötletet, mivel a mostohaapám egyáltalán nem értett a szeszgyártáshoz. Dezső erre azt felelte, hogy keres egy igazgatót, aki ért hozzá. Talált is egy megfelelő, rendes, becsületes embert, aki sajnos gyakorkorló alkoholistaaként a legjobb úton volt afelé, hogy elpusztítsa magát. A gyárral egy faluban élt, ahol munka után semmi mást nem lehetett csinálni, mint inni. Ennek ellenére az üzlet, legalábbis egy ideig, virágzott.

A gyárat csak egyszer láttam. Bár csak mintegy 15 kilométernyire esett a lakóhelyünktől, nehéz volt megközelíteni. Dezső egyik unokaöccse vitt el bennünket az autóján. Jól emlékszem arra a napra, mert a Magyarországon töltött húsz év során ez volt az egyetlen alkalom, amikor falun éjszakáztam. Az egyik gyári munkás, egy parasztember hívott meg minket magukhoz. Az agyagpadlós ház nedves és hideg volt, de makulátlanul tiszta. A faluban persze nem volt áram, és az esti sétánk során beleestem az árokba. Egy pillanatra halálos félelmet éreztem. Néhány horzsolással megúsztam, de gyűlöltem a sötétséget. Nem sokkal később Dezső vett egy kis sertéstelepet a gyár közelében, mert megtudta, hogy a szeszgyártáshoz felhasználhatjuk a kukorica és gabona cefróját a disznók etetésére használhatja. Nem az ő hibája volt, hogy végül semmi sem lett a vállalkozá-

saiból. Amikor 1948-ban megszilárdult a kommunista uralom, mindent államosítottak.

Ezek voltak mostohaapám életének legszebb évei. Szeretett pénzt csinálni. Nem voltak nagy igényei, nem érdekelt az öltözködés vagy a szép bútorok. Kizárólag anyám kedvéért vették az új pohárszéket is a nappaliba két évvel a megérkezésünk után. Dezső magát a pénzcsinálást élvezte és azt, hogy sokan hajlongnak előtte a pénze miatt. Szerette, hogy több tucat ember tartozik neki. Szívesen segített másoknak, és élvezte a jötteteiből fakadó pártfogói szerepet. A városközpontba menet beugorhattam a borbélyhoz egy ingyen hajvágásra, mivel ő is tartozott a mostohaapámnak. Dezsőt is mindennap megborotváta, és roppant alázatosan viselkedett vele. Ezt nevelésnek és egyúttal kellemetlennek éreztem. A fodrászat mellett ingyen ehettem egy gombóc fagyaltot, mert a cukrász, aki nemrégiben nyitotta meg boltocskáját, szintén Dezsőtől kapott kölcsönt. Ha egyszer-egyszer a mostohaapám is evett egy fagyit, döbbenet és lenyűgözve figyeltem, ahogy kéthárom falásra eltüntette az egész gombócot.

Dezső csak négy évet járt iskolába. Soha nem láttam könyvet a kezében, és csak ritkán olvasott újságot. A világgal kapcsolatos ismeretei hézagosak voltak, de azért úgy tett, mintha mindenhez értene. Mindig meggyőződéssel beszélt, és soha nem juttatta kifejezésre a kétségeit. Nagyon furcsának találtam, hogy télen képes volt csak úgy elüldögélni a házban, általában kalappal a fején, és a falat bámulni. Nyáron szívesebben ült az udvaron. Egyszerű dolgokban lelte örömét: szeretett enni és főzni. Jobban szerette a húst meg a krumplit a bonyolult ételeknél, a pogácsát a süteménynél, a túrós lepényt a csokoládétortánál, az egyetlen ételfélénél, amit anyám szívesen készített. Ízületi gyulladása volt, és fáj a dereka. Szerette, ha megmasszíroztam a hátát. Jó húsban lévő, hízásra hajlamos férfi volt, és csak úgy érezte, amit csinállok, ha a hátára álltam, és csenevész karjaim helyett a lábammal masszíroztam.

A harmadik házassága volt a legsikeresebb, és a házasság első évei voltak a legharmonikusabbak. A pénz sok problémát elsimított. Dezső nem volt romantikus alkat, és valószínűleg soha nem vallott szerelmet anyámnak, de azt hiszem, igazán szerette őt. Tetszett neki, hogy anyám csinos. Egyáltalán nem volt sznob, de vonzották a „jobb körök”. Nem lehetett véletlen, hogy mindhárom felesége ilyen környezetből származott. Ennek ellenére furcsa módon nem tudott vagy nem akart kikupálódni. Időn-

ként veszekedtek. Anyám nem akarta, hogy Dezső pénzt kölcsönözzön másoknak, és helytelenítette a szerinte túlságosan költséges üzleteket. Ő inkább a házra vagy új ruhákra költött. Faragatlan viselkedését is a férje szemére hányta, például azt, hogy nem vette le a kalapját, amikor belépett a szobába. Anyám nem volt tapintatos. Teljesen egyértelműen kinyilvánította, hogy soha nem fogja úgy szeretni a második férjét, mint az első. Állandóan apámról beszélt, és persze mondanom sem kell, hogy minden összehasonlításból az első férj került ki győztesen. A születésnapján, február 3-án mindig böjtölt, és nekem is böjtölnöm kellett. Apám szentté magasztosult az emlékezetében, és én is adtam alá a lovat. Ez a viszonyulás megfelelt nekem. Időnként anyám könnyes szemmel üldögélt. „Álmodik”, mondta róla ilyenkor Dezső, én meg szó szerint vettem, és nem értettem, hogy lehet ülve álmodni.

Dezső és anyám különböző életstílusa csendes harchoz vezetett. Anyámnak, aki jó feleség volt első házasságában, most meg kellett szoknia egy teljesen másfajta embert, aki egészen mást tartott helyesnek, helytelennek és fontosnak az életben. Ezekben az években inkább ő alkalmazkodott, de tudat alatt szégyellte ezt. Egyszer anyámmal és Dezsővel együtt sétáltam Budapesten, és az utca túloldalán észrevettem apám néhány régi barátját, akikkel korábban gyakran jártunk kirándulni. Anyám úgy tett, mintha nem venné észre őket: nem akarta bemutatni Dezsőt azoknak az embereknek, akik apám barátai voltak.

Dezsővel való kapcsolatomban az elején volt a legjobb, de később fokozatosan megromlott. Az első egy-két évben gyakran mesélt nekem. Egy vasárnap reggel megpróbálta elmagyarázni nekem és Robinak, aki látogatóban járt nálunk, hogyan lesz a kisbaba. Robi már felvilágosított az alapvető tényekről, így egyszerűen csak élveztem Dezső zavarát. Ami azt illeti, nem végzett valami jó munkát. Ha csak a tőle származó információ állt volna rendelkezésünkre, teljesen összezavarodtunk volna.

Már ekkoriban is tudtam, hogy anyám társaságának egyik-másik tagja lenézi Dezsőt. Bár sajnáltam őt, azokkal értettem egyet, akik leereszkedően bántak vele. Már kilencévesen is felfogtam, hogy csak a parasztok nem veszik le a kalapot a házban. Dezső sohasem büntetett meg. Egyszer, amikor néhány hétig Robi is nálunk nyaralt, átmentünk Dezső üzletébe, és célba lőttünk egy frissen festett deszkára. A mostohaapám lobbanékony ember volt, és nagyon feldühödött, de nem volt elég biztos a kap-

csolatunkban ahhoz, hogy megbüntessen, ezért anyámra hagyta a dolgot. Bár nem fogadott örökbe – ezt sem anyám, sem én nem akartuk, mivel mindketten apám elárulásának éreztük volna –, apának neveztem. Szemmel láthatóan örült neki.

Az idő múlásával egyre kevesebbet beszélgettünk. Emlékszem, gyakran sokáig sétáltunk egymás mellett szóltanul. Nyilván jobban érezte volna magát egy kevésbé félénk és visszahúzódó, fizikailag aktívabb gyerek társaságában. Robit például nagyon szerette. Velem nem igazán tudott mit kezdeni. Egyszer anyám és Dezső nélkülem töltött egy hétvégét Budapesten. Elmentek egy mulatóba, s igen jól érezték magukat. Nagyon haragudtam, hogy Annussal kellett maradnom, és úgy tűnik, Dezsőt furdalhatta a lelkiismeret, amiért otthon hagytak. Hogy felvidítson, egy játékkacsát hozott nekem ajándékba. A finoman kiegyensúlyozott kacsa feje időnként lebukott egy tál hideg vízbe, ettől a benne lévő folyadék összenyomódott, és a madár a tollas hátsójára pottyant. A játék egyre csak billegett, mint egy örökmozgó. Nem tudtam, mihez kezdjek az ajándékkal. Tudtam, hogy Dezső jót akart, és majdnem elsírtam magam a szomorúságtól. Nem akartam azt a kacsát.

A köztünk lévő távolság egyre nőtt, Dezső feladta a próbálkozást. Nem olyan gyerek lettem, amelyet szeretett volna. Intellektuális törekvéseim idegenek voltak a számára, és tudat alatt megértettem, hogy úgy védekezhetem, ha nem alkalmazkodom a vonzó fiúkról alkotott elképzeléseihez. Dezső szemében anyám tartozékává váltam: létének ahhoz a részéhez tartoztam, melyet a mostohaapám csodált, de nem érzett a magáénak. Nem a szüleim gyermeke voltam, csak anyámé. A háború alatt és után anyám tekintélye megrendült, de most ismét az ő szava számított. Ebben a viszonylag normális időszakban sikerült visszanyernie a lelki egyensúlyát, és újból erőt sugárzott. Mindketten úgy gondoltuk, hogy értelmiségi pályára fogok menni. Soha nem beszélünk erről, egyszerűen magától értetődőnek tekintettük. Nem határoztuk meg pontosan, mi lesz majd belőlem, kémikus, filozófus vagy biológus, de az biztos volt, hogy egyetemre fogok járni. Ez anyám számára ugyanolyan fontos volt, mint az én számomra: rajtam keresztül szerezhette vissza a jó zsidó társaságban betöltött helyét. Ha majd befejezem a gimnáziumot, Budapesten járhatok egyemre, és véget ér székesfehérvári száműzetésem.